

Pax Americana in historisch perspectief

BART TROMP

HET IS ONMISKENBAAR DAT DE HUIDIGE regering van de Verenigde Staten internationaal een volstrekt andere koers is gaan varen dan al haar voorgangers na het einde van de Tweede Wereldoorlog. De trefwoorden zijn 'unilateralisme' en 'militaire macht'. Als enige supermogendheid zouden de Verenigde Staten nu beschikken over de militaire middelen om zonder veel eigen risico de rest van de wereld te dwingen aan Amerikaanse wensen tegemoet te komen. De huidige regering, deels christelijk-evangelisch geïnspireerd, deels gedreven door een extreme, als 'neoconservatief' aangeduide ideologie, zou de bereidheid hebben op deze basis een *Pax Americana* na te streven. Dit is, kort samengevat, de these waarover voor- en tegenstanders van een dergelijke politiek zich heden ten dage druk maken.

Het begrip *Pax Americana* verwijst echter ook naar de achter ons liggende periode en het ligt voor de hand de continuïteit dan wel discontinuïteit tussen beide concepties van een *Pax Americana* nader te onderzoeken. Ik doe dat hier aan de hand van het theoretisch instrumentarium van de wereldsysteem-analyse.¹ De *Pax Americana* verschijnt in deze context als de periode waarin de Verenigde Staten een hegomoniale positie in het wereldsysteem innemen.

Het moderne wereldsysteem

Volgens de wereldsysteem-analyse ontstond tegen het eind van de vijftiende eeuw een wereldeconomie, die vooreerst geografisch beperkt bleef tot West-Europa en delen van de beide Amerika's. Tezelfdertijd kwamen staatsvormingsprocessen als gevolg van oorlogvoering op gang, die in de kern van deze wereldeconomie (Europa) leidden tot de vorming van territoriale staten als centrale politieke eenheden, centraal in de zin dat zij geen macht boven zich erkenden. De

De regering-Bush lijkt hard op weg een Pax Americana te vestigen. Maar dit begrip verwijst ook naar de periode die achter ons ligt. Een onderzoek naar de paradoxen van de Pax Americana aan de hand van de wereldsysteem-analyse.

vredes van Westfalen (Münster en Osnabrück) formaliseerden deze stand van zaken. Een transnationale economie, gebaseerd op wat Max Weber het moderne, rationele kapitalisme heeft genoemd (in tegenstelling tot bijvoorbeeld het roof- en oorlogskapitalisme van de wereldeconomie van de antieke wereld) enerzijds, een stelsel van territoriale staten als hoogste, soevereine, politieke eenheden anderzijds, dat zijn twee kanten van dezelfde medaille: *het moderne wereldsysteem*, zoals Immanuel Wallerstein het heeft genoemd.²

In dit wereldsysteem is immer sprake van competitie tussen in het bijzonder de grote mogendheden om de meest voordelige economische en politiek-strategische positie. Deze wedijver heeft in de afgelopen vijfhonderd jaar een cyclisch patroon vertoond. Steeds nam de onderlinge competitie uiteindelijk de vorm aan van een langdurige wereldoorlog, aan het eind waarvan één staat onmiskenbaar als hegemoniaal naar voren treedt, hegemoniaal in de zin dat deze zich de beste positie in het wereldsysteem heeft verworven.

Zo bleek aan het einde van de eerste van deze wereldoorlogen, de Dertigjarige Oorlog (1618-1648), de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën de hegemoniale status te hebben bereikt, die pas in het laatste kwart van de zeventiende eeuw verloren ging. Het einde van de tweede van deze wereldoorlogen, de oorlogsperiode van de Franse Revolutie (1792-1815), bracht aan het licht dat het Verenigd Koninkrijk voortaan in statenstelsel en wereldeconomie de eerste

plaats was gaan innemen. Met het uitbreken van de grote economische crisis rond 1870 begon de geleidelijke neergang van het Britse Rijk als hegemonale mogendheid, een neergang die met de Eerste Wereldoorlog werd bezegeld. De *derde* wereldoorlog in het moderne wereldsysteem is gevormd door de beide wereldoorlogen van de twintigste eeuw, gescheiden door het interbellum. In 1945 traden onmiskenbaar de Verenigde Staten daaruit te voorschijn als de nieuwe hegemoon.

Hegemonie

Het begrip 'hegemonie' houdt meer in dan de notie dat op een zeker tijdstip één staat de relatief machtigste is in het systeem van staten. In de wereldsysteem-analyse verwijst 'hegemonie' naar de *gelijktijdige* suprematie van een staat op de drie terreinen van productie, handel en transport, en financieel-economische operaties, op grond waarvan deze in de economische, politieke, militaire, diplomatieke en zelfs culturele arena's zijn zin door kan zetten en zijn regels kan laten toepassen.³ Zo vormde het feit dat al in de tweede helft van de zestiende eeuw de Nederlanden onovertroffen waren op het gebied van de agro-industriële productie, de voorwaarde voor de ontwikkeling van een handelsvloot die de wereldhandel ging domineren. En dit vertaalde zich later weer in de opkomst van Amsterdam als het financiële centrum van de toenmalige wereldeconomie.

Gemeten aan de drie bovengenoemde criteria leidt het geen twijfel dat de Verenigde Staten in 1945 de leidende mogendheid in de wereldeconomie waren geworden. Net als de Republiek, die men als moerasmogendheid zou kunnen definiëren,⁴ en het eilandrijk Groot-Britannië, zijn ook de Verenigde Staten door water gescheiden van mogelijke vijanden, wat in dit geval betekende dat zij als enige grote mogendheid in de Tweede Wereldoorlog hun productie-areaal sterk hadden kunnen uitbreiden en geen oorlogsschade thuis hadden opgelopen. In de eerste jaren na de oorlog kwam dan ook meer dan de helft van de wereldproductie uit Amerika.

Een hegemonale mogendheid profiteert per definitie meer dan andere staten van de bestaande wereldorde. Economisch immers heeft zij niets te duchten van concurrenten, vandaar dat zij een kampioen van vrijhandel is. Maar om dezelfde reden is zij er ook op uit een vreedzame en stabiele wereldorde te handhaven en de stabiliteit te waarborgen, eventueel met militaire middelen – zoals de Republiek desnoods *manu militari* de toegang tot de Oostzee openhield in het belang van de vrije handel. De hegemoon zal dan ook trachten naar vermogen een dergelijke wereldorde te handhaven en in zijn belang te institutionaliseren.

Amerika als uitzondering?

In het geval van de Verenigde Staten stuitte deze opgave allereerst op een ideologische barrière in eigen huis, want de Amerikaanse traditie in de buitenlandse politiek wees al vanaf George Washingtons *Farewell Address* in een richting die haaks stond op de gedachte dat de Verenigde Staten verantwoordelijkheid op wereldschaal zouden gaan dragen. De Amerikanen dienden zich volgens deze traditie juist niet te bemoeien met de machtspolitiek van de 'oude wereld'. Deze stellingname ging gepaard met twee andere: ten eerste dat de Verenigde Staten een uitzonderlijke mogendheid waren, niet behept met de erfzonde van Europese staten, maar tegelijkertijd ook recht hadden op een eigen invloedssfeer ver buiten de eigen grenzen, een these die min of meer formeel werd vastgelegd in de Monroe-doctrine.⁵

Deze traditie had een doorslaggevende rol gespeeld bij de mislukking van de pogingen van president Wilson na de Eerste Wereldoorlog tot een nieuwe institutionalisering van de internationale orde te komen, gebaseerd op de op te richten Volkenbond, en dat had alles te maken met het feit dat een meerderheid in de Senaat vast wilde houden aan de traditionele uitgangspunten ten aanzien van de positie van de Verenigde Staten in de wereld. Nochtans is het opmerkelijk dat Wilson zelf bij de opstelling van het Convenant van de Volkenbond had doorgedreven dat niets daarin inbreuk mocht maken op de Monroe-doctrine.⁶

Toch een naoorlogse Pax Americana

Al tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de basis gelegd voor de naoorlogse *Pax Americana*. De architecten van de naoorlogse Amerikaanse wereldorde deden er alles aan om de fouten van Wilson te voorkomen en ervoor te zorgen dat een *bipartisan* consensus de conceptie van zo'n orde zou ondersteunen, en vervolgens ook de daarbij behorende instrumenten en institutionele structuren. Daarin waren zij succesvol. Toen met de verkiezing van generaal Eisenhower tot president de isolationalistische vleugel van de Republikeinse partij meende dat nu met de naoorlogse orde, in hun ogen het produkt van twintig jaar Democratisch bewind, gebroken kon worden en dat de Verenigde Staten voortaan alleen en op eigen houtje, buiten VN, NAVO en andere 'foreign entanglements' om, een eenzijdige wereldpolitiek konden gaan voeren, gebaseerd op de dreiging met en het gebruik van militair geweld, kwamen zij al snel van een koude kermis thuis.⁷

Deze *Pax Americana* kon pas werkelijk vorm krijgen toen aan twee prealabele voorwaarden was vol-

daan, een binnenlandse en een internationale. Het rauwe binnenlandse kapitalisme, met zijn gewelddadige conflicten tussen arbeid en kapitaal, moest worden getemd tot minder antagonistische arbeidsverhoudingen en de zieke zweer van de Amerikaanse samenleving, de onderdrukking van de zwarte bevolking, diende aangepakt te worden. Dat lukte in een aantal opzichten, variërend van de onderwijs- en huisvestingsmogelijkheden die de federale overheid creëerde voor de miljoenen afzwaaiende soldaten, tot president Trumans decreet in 1948 waarbij hij segregatie in de federale bureaucratie en de strijdkrachten verbood. Hierbij speelde de tweede kwestie zeker ook een rol: die van de dreiging van de Sovjetunie en het communisme. Deze werd beheersbaar gemaakt door te kiezen voor een politiek van indamming, die uiteindelijk zowel de vrede bewaarde als succesvol bleek.

De nieuwe wereldorde kreeg gestalte in een lange reeks multilaterale internationale organisaties, regelingen en regimes onder Amerikaans leiderschap: de Verenigde Naties, en de daaraan gekoppelde organisaties, van de UNESCO tot en met de FAO; de General Agreement on Trade and Tariffs (GATT), inmiddels geïnstitutionaliseerd tot de Wereldhandelsorganisatie WTO; de Bretton Woods-overeenkomsten inzake een internationaal monetair regime, IMF en Wereldbank; de NAVO, en andere militaire bijstandsorganisaties, zoals de SEATO en het nu wellicht vergeten Pact van Bagdad.

Gemeenschappelijke waarden

Gemeenschappelijk aan al deze instituties was dat de Verenigde Staten er weliswaar de eerste viool speelden, maar zich steeds beriepen op universele, althans gemeenschappelijke waarden en belangen op grond waarvan deze organisaties en regimes moesten functioneren. Dit beroep op gemeenschappelijke waarden en belangen maakte niet alleen vrijwillige samenwerking tussen de aangesloten staten mogelijk, maar verleende de Amerikaanse suprematie ook legitimiteit. Het is dit systeem van multilaterale instituties dat de Amerikaanse hegemonie in het moderne wereldsysteem tot uitdrukking bracht, waarbij de ideologische tijgerlijm gevormd werd door de stelling dat – alle problemen en conflicten ten spijt die zich vanzelfsprekend ook bleven voordoen – de belangen en waarden van de Verenigde Staten en die van de rest van de wereld (met uitzondering van de communistische staten, maar zelfs die uitzondering was niet volledig) elkaar in grote mate overlaptten. Roosevelts visie dat veiligheid in de wereld gebaseerd zou moeten zijn op Amerikaanse macht, die echter via internationale instituties zou moeten worden uitgeoefend, werd in hoge mate verwezenlijkt, ook al betekende dit een

niet eerder vertoonde beperking van recht en macht van afzonderlijke staten.⁸

Hegemonie is nooit blijvend, onder andere omdat een succesvolle hegemon zijn eigen positie op termijn zal ondermijnen, zoals in de atletiek iemand die de kop neemt een onweerstaanbaar doel vormt voor wie achter hem draven. Een voornaam doel van de nieuwe wereldorde in Amerikaans perspectief was het scheppen van een wereldeconomie die bevrijd was van de kluisters die staten in een misplaatste poging daaraan te ontsnappen tijdens de Depressie van de jaren dertig hadden gesmeed en aangelegd. Vandaar de druk die de Verenigde Staten na de oorlog op West-Europa uitoefenden om tot economische integratie te komen, vandaar het stimuleren van de economische wederopbouw van de verslagen tegenstanders. Maar succes van dit beleid kon tot niets anders leiden dan een relatieve teruggang van de Verenigde Staten als economische supermogendheid, terwijl de eenzijdige nadruk op defensie in termen van *research and development* Amerika's concurrenten de ruimte gaf op andere terreinen comparatieve voordelen op te bouwen. Vanaf de jaren zeventig bezaten de Amerikanen niet meer het onbetwiste monopolie in de arena van de productie.

Omslag

Het hoogtepunt van de Amerikaanse hegemonie beslaat de eerste dertig naoorlogse jaren. De omslag in deze positie kwam tamelijk dramatisch tot uiting in augustus 1971. Het naoorlogse monetaire stelsel was gebaseerd op de overeenkomsten die in 1944 in Bretton Woods werden gesloten. Deze voorzagen in beheersing van transnationale kapitaalstromen enerzijds, anderzijds in de dollar als algemene munt, waarvan de prijs gekoppeld was aan die van goud. Op deze wijze kon een systeem van stabiele wisselkoersen functioneren, dat de wereldeconomie stimuleerde, terwijl beheersing van de in- en uitvoer van kapitaal de opbouw van verzorgingsstaten mogelijk maakte. Zo was sprake van een compromis tussen internationale monetaire stabiliteit en binnenlandse autonomie, wel omschreven als 'the compromise of embedded capitalism'.⁹

Maar het systeem had een ingebouwde tegenstrijdigheid, het zogenaamde Triffin-dilemma.¹⁰ Het veronderstelde dat er voldoende liquide geldmiddelen in de vorm van dollars in de wereldeconomie circuleerden, maar was tegelijkertijd gebaseerd op vertrouwen in de gezondheid van de Amerikaanse economie. Die liquiditeit was echter afhankelijk van het Amerikaanse tekort op de betalingsbalans, waardoor de Verenigde Staten voortdurend dollars in de wereldeconomie pompten. Op termijn moest dit chronisch tekort het vertrouwen in de dollar wel ondermijnen, zeker toen

de dollarreserves in buitenlandse handen zozeer waren toegenomen, dat deze in waarde die van de Amerikaanse goudvoorraad overtroffen. Daarna was de waarde van de dollar eigenlijk niet meer op goud gebaseerd, maar op vertrouwen in de Amerikaanse economie. Dit vertrouwen werd uiteindelijk ondermijnd doordat de Verenigde Staten misbruik maakten van hun positie door te weigeren de financiële discipline in acht te nemen die zij, bijvoorbeeld via het IMF, van andere staten eisten en eisen, terwijl zij de oorlog in Indochina zowel als de binnenlandse bestedingen in feite financierden door dollars bij te drukken.¹¹

In augustus 1971 maakte president Nixon een eind aan de convertibiliteit van de dollar in goud en voerde hij een algemeen importtarief van 10% in. De daaropvolgende pogingen tot een nieuwe multilaterale overeenkomst wat betreft het internationale monetaire systeem te komen, liepen vast op Amerikaanse onwil en op de verviervoudiging van de olieprijs in de herfst van 1973. Met het opheffen van alle restricties op de im- en export van kapitaal per 1 januari 1974 maakten de Verenigde Staten een definitief einde aan het multilaterale monetaire systeem van Bretton Woods en kozen zij eenzijdig voor een monetair regime dat alleen rekening hield met Amerikaanse belangen, waarbij een internationaal monetair stelsel gebaseerd op internationale afspraken plaatsmaakte voor een stelsel gebaseerd niet op goud, maar op een dollar ten aanzien waarvan de Verenigde Staten ging enkele verplichting op zich namen met betrekking tot de eigen dollar-politiek.¹² Wij zien hier aan de ene kant de nog steeds ongeëvenaarde machtspositie van de Verenigde Staten, die binnen enkele jaren leidde tot volledige liberalisering van het internationale kapitaalverkeer. Aan de andere kant kozen Nixon en zijn minister van financiën, John Connally, voor dit beleid omdat de Verenigde Staten niet langer in staat waren het internationale monetaire systeem zoals het door Amerika indertijd zelf was opgericht, in stand te houden.

Met andere woorden: in de jaren zeventig kwam op internationaal financieel-economisch niveau een patroon tot stand waarbij de Verenigde Staten *multilateralisme* onder hun *leiding* inruilden voor *eenzijdigheid* op basis van eigen *zwakte*. Mijn vermoeden is dat wij met het aantreden van de regering-Bush jr dit patroon zich zien herhalen op het niveau van de internationale politiek-militaire betrekkingen.

Breuk onder Bush jr

De regering Bush jr. trad aan met het voornemen zich meer op het nationaal belang van de Verenigde Staten te concentreren en minder in multilateraal verband te opereren, wat neerkwam op een bekrompen definitie

van 'nationaal belang'. Na de aanslagen van 11 september 2001 heeft dit programma een steeds scherpere omlijnning gekregen, zozeer dat nu gesproken moet worden van een breuk met de Amerikaanse buitenlandse politiek in meer dan een halve eeuw hegemonie. Daartegen wordt wel aangevoerd dat onder president Clinton de Verenigde Staten al in een andere richting koersten en dat het aantreden van president Bush jr eigenlijk niet meer inhoudt dan het einde van Amerikaans unilateralisme met een menselijk gezicht.

Een tendens tot unilateralisme tekende zich zeker al na het einde van de Koude Oorlog af, maar dan vooral in het Congres – de presidenten, in dit geval Bush sr. en Clinton, probeerden zulke geluiden meestal juist bij te sturen in de richting van de traditionele naoorlogse buitenlandse politiek.

Wel valt te constateren dat diverse factoren structureel in de richting van een meer unilateralistische Amerikaanse koers waren gaan wijzen. De ineenstorting van de Sovjetunie had een eind gemaakt aan de gemeenschappelijke dreiging die het harde fundament van de transatlantische samenwerking is geweest. De generatie politici voor wie de Tweede Wereldoorlog de beslissende ervaring was en de transatlantische band de belangrijkste parameter voor de Amerikaanse buitenlandse politiek, verdween in de jaren negentig definitief van het toneel. De dominantie van de politieke elites in het Oosten van de Verenigde Staten maakte plaats voor die in het Zuiden en het Westen, die veel meer naar binnen gekeerd en geestelijk provinciaals zijn. De verschillen in achtergrond en ervaring tussen Bush sr. en Bush jr. zijn een sprekend voorbeeld van deze verschuiving. De oudere Bush vocht als bommenwerperpiloot in de Tweede Wereldoorlog, de jongere ontliet de oorlog in Vietnam door zijn dienstplicht te vervullen als piloot in het 'champagne-squadron' van de Texaanse Nationale Garde. Bush sr is een typische vertegenwoordiger van de WASP-elite in het Noordoosten van de Verenigde Staten, de jongere doet alsof hij met een Stetson en cowboylaarzen aan uit de zware grond van Texas is getrokken. De oudere Bush was lid van het Huis van Afgevaardigden en bekleedde een aantal belangrijke functies in de politiek, van directeur van de CIA tot ambassadeur in Peking, vóór hij vice-president en president werd. De jonge Bush was een weinig geslaagd zakenman in Texas, die pas tegen zijn vijftigste politicus werd – in Texas – en over geen enkele nationale en internationale politieke ervaring beschikte toen hij op basis van een uiterst dubieuze gang van zaken president werd, een president die aan het begin van zijn ambtstermijn in kleine kring de uitspraak zou hebben gedaan: 'I don't give a damn about what Europe thinks.'

Unilateralisme in ruil voor internationale rechtsorde

Het standpunt van deze regering is nu expliciet dat het nastreven van een internationale rechtsorde, door middel van verdragen op het gebied van wapenbeheersing en oorlogsmisdaden, niet alleen een onaanvaardbare inbreuk op de Amerikaanse soevereiniteit en handelingsvrijheid inhoudt, maar daarnaast ook niet werkt. Ook op andere terreinen viert het nieuwe unilateralisme hoogtij. De lijst is inmiddels lang: van het frustreren van internationale overeenkomsten ter bestrijding van chemische en biologische wapens, van het feitelijk negeren van het nucleaire nonproliferatieverdrag, laatstelijk door onderzoeksprogramma's te starten naar een militaire 'bruikbare' atoombom, van de opzegging van het ABM-verdrag en het opzetten van een raketverdedigingsstelsel (ook al is dit technisch nog niet mogelijk), tot de 'The Hague Invasion Act' tegen het daar gevestigde Internationale Strafhof, het aannemen van een doctrine van preventieve oorlogvoering, en het niet ondertekenen van het Kyoto-protocol. Hoogte- of, liever gezegd, dieptepunt is tot nu toe de oorlog tegen Irak, gevoerd op valse voorwendsels over de onmiddellijke dreiging van Iraakse massavernietigingswapens, met voorbijgaan aan het Handvest van de VN en de resoluties van de Veiligheidsraad. Daarbij worden de Atlantische bondgenoten behandeld als vazallen, die geen enkele inspraak is gegund in de Amerikaanse beslissingen die ze wel worden geacht te ondersteunen.

Machtspolitiek als zwaktebod

Deze unilateralistische koers wordt, niet in de laatste plaats door degenen die deze uitzetten en toejuichen, gezien als een demonstratie van de Amerikaanse machtspositie. In mijn ogen demonstreert ze echter de fundamentele zwakte van die positie. Neem Kyoto. Op die overeenkomst is zeker van alles aan te merken, maar een hegemoniale Verenigde Staten hadden het initiatief genomen om tot een beter verdrag te komen en daar internationale steun voor gewonnen, in plaats van zich verongelijkt in het eigen gelijk op te sluiten. Meer in het algemeen geldt dat een grote mogendheid die zijn gezag steeds baseert op de dreiging met militair of economisch geweld, aan legitiem gezag in de wereld verliest. Gezag dat wordt uitgeoefend omdat men het als juist en rechtmatig aanvaardt, is echter veel stabiel (en goedkoper) dan gezag gebaseerd op dreiging met geweld.¹³ Daarom is het beleid van Bush jr. een zwaktebod.

Ook in ander opzicht is deze krachtpolitiek uiting van onderliggende zwakte. De Amerikaanse economie vertoont een structureel gebrek, dat door de lichtzinnige belastingpolitiek van de regering-Bush jr in

enkele jaren dramatisch in omvang is toegenomen. Kort gezegd: om rond te komen dient de rest van de wereld jaarlijks 500 miljard dollar in de Amerikaanse economie te pompen. Wanneer duidelijk wordt dat dit niet aan produktieve investeringen opgaat, maar aan de financiering van een militair apparaat dat de rest van de wereld bedreigt, evenals aan belastingvoordelen voor de rijkste Amerikanen, zou de bereidheid van buitenlandse investeerders en obligatiehouders om de Amerikaanse economie gezond te houden, wel eens drastisch af kunnen nemen.

De moraal van mijn betoog is dat elke hegemoniale staat op den duur die positie verliest. Dit betekent echter niet dat dit onvermijdelijke proces slechts één vorm kan aannemen.¹⁴ In de huidige Verenigde Staten is, in een context van de dominantie van neoconservatisme, gekozen voor een strategie waarin brute machtspolitiek steeds meer centraal is komen te staan. Ik ben ervan overtuigd dat dit een verkeerde strategie is 'to manage the decline of hegemonical power' en dat er andere mogelijkheden zijn, die veel meer ten voordele zouden strekken van de Verenigde Staten zowel als de rest van de wereld. ■

Noten

- 1 In dit artikel heb ik gebruik gemaakt van mijn essay 'Aan elke hegemonie komt een eind', verschenen in *Atlantisch Perspectief*, 2003, 3.
- 2 Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, New York: Academic Press, 1974.
- 3 Immanuel Wallerstein, 'The three instances of hegemony in the history of the capitalist world-economy', in dezelfde, *The Politics of the World-Economy. The States, the Movements and the Civilizations*, Cambridge/Parijs: Cambridge University Press/Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1984, blz. 38-39.
- 4 Vgl. Bart Tromp, 'Het einde van de Nederlandse hegemonie', in: *Mededelingen van de Stichting Schouwburg Fonds*, nr 7, 2002.
- 5 In zijn recente *The End of the American Era. U.S. Foreign Policy and the Geopolitics of the Twenty-first Century* (New York: Knopf, 2002) geeft Charles Kupchan een verhelderend overzicht van de Amerikaanse politieke traditie op het terrein van de internationale betrekkingen.
- 6 Vgl. Margaret MacMillan, *Peacemakers. The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War*, Londen: John Murray, 2001, blz. 104-105.
- 7 Hun nederlaag in de Senaat en het (met de dood van hun leider Robert Taft) definitief uiteenvallen van de isolationisten is minutieus beschreven in het derde deel van Robert A. Caro's biografie van Lyndon Johnson, *The Years of Lyndon Johnson. Master of the Senate*, New York: Knopf, 2002, o.a. blz. 519-541.
- 8 Vgl. Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century. Money, Power, and the Origins of Our Times*, Londen: Verso, 1994, blz. 67.
- 9 Vgl. Robert Gilpin, *The Political Economy of International Relations*, Princeton: Princeton University Press, 1987, blz. 132.

- 10 *Ibid.*, blz. 134-135.
- 11 Vgl. Clive Ponting, *The Twentieth Century. A World History*, New York: Holt, 1998, blz. 94-95.
- 12 Will Hutton, *The World We're In*, Boston/Londen: Little, Brown, 2002, blz. 189.
- 13 Zie mijn betoog daaromtrent in mijn *De wetenschap der politiek. Verkenningen*, vierde druk, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2002, blz. 160.
- 14 Vgl. Immanuel Wallerstein, 'The Eagle has Crash Landed', in: *Foreign Policy*, juli/augustus 2002, en de daarop volgende discussie 'Plucking the Eagle', in: *Foreign Policy*, november/december 2002.

Over de auteur

BART TROMP is verbonden aan de Universiteit van Leiden en namens het Nederlands Genootschap voor Internationale Zaken (NGIZ) bijzonder hoogleraar in de theorie en geschiedenis van de internationale betrekkingen aan de Universiteit van Amsterdam. Daarnaast is hij politiek columnist van de *Het Parool* en *De Gelderlander*, alsmede commentator internationale politiek van Elsevier.